

ПОГЛЯД НА ПИТАННЯ ГОЛОКОСТУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИТЯЧОЇ РЕЦЕПЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ»)

A VIEW ON THE ISSUE OF THE HOLOCAUST THROUGH THE PRISM OF CHILD PERCEPTION (BASED ON JOHN BOYNE'S NOVEL "THE BOY IN THE STRIPED PYJAMAS")

Ступницька Н.М.,

orcid.org/0000-0002-7560-0049

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена дослідженню специфіки художнього осмислення трагедії Другої світової війни та Голокосту в сучасному літературному дискурсі на прикладі роману Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі». Закцентовано увагу на тому, що в умовах сучасності, коли історичні події середини ХХ століття поступово втрачають свою гостроту в колективній свідомості, виникає нагальна потреба в пошуку нових етичних та естетичних підходів до репрезентації травматичного минулого.

Особлива увага приділена концепції «наївного наратора» як естетичної стратегії, що дозволяє уникнути надмірного натуралізму, водночас зберігаючи етичну напругу та моральну гостроту теми.

Теоретичною основою розвідки є концепція «післяпам'яті», запропонована М. Гірш, яка розглядається як механізм передачі травматичного досвіду поколінням, що не були безпосередніми свідками історичних подій. У статті показано, що роман Джона Бойна функціонує саме в площині післяпам'яті, оскільки не документує Голокост, а реконструює його через сприйняття дитини, створюючи простір для етичної рефлексії сучасного читача. Проаналізовано символічні образи та художні деталі, які формують контраст між двома світами – світом спостерігача і світом жертви.

Наукова новизна статті полягає у застосуванні теорії багатовекторності пам'яті про Голокост у контексті концепції М. Ротберга, згідно з якою пам'ять формується у діалозі досвідів різних жертв. Доведено, що взаємодія Бруно та Шмуля виводить проблематику Голокосту за межі суто етнічного конфлікту, піднімаючи її до рівня універсальної етичної дилеми. Ідея рівності та нівелювання ідеологічних кордонів стає очевидною після зміни зовнішніх атрибутів.

Закцентовано увагу на дихотомії «свій»-«чужий» та висвітлено багатоплановість цих понять та їхню роль у розумінні неприпустимості сегрегації людей за національною ознакою. Окрему увагу приділено необхідності уважного ставлення до формування правильної світоглядної парадигми нащадків. Обґрунтовано значення твору для формування історичної пам'яті та морального виховання наступних поколінь, окреслено перспективи подальших наукових досліджень роману.

Ключові слова: художнє осмислення, травматичне минуле, наївний наратор, післяпам'ять, багатовекторність пам'яті, дихотомія «свій»-«чужий».

The article is devoted to the study of the specificity of artistic interpretation of the tragedy of the Second World War and the Holocaust in contemporary literary discourse, using the novel "The Boy in the Striped Pyjamas" by John Boyne as an example. Attention is focused on the fact that in modern conditions, when the historical events of the mid-twentieth century are gradually losing their sharpness in collective consciousness, there arises an urgent need to search for new ethical and aesthetic approaches to representing the traumatic past.

Special attention is paid to the concept of the "naive narrator" as an aesthetic strategy that makes it possible to avoid excessive naturalism while simultaneously preserving the ethical tension and moral sharpness of the subject matter.

The theoretical framework of the study is based on the concept of "postmemory" proposed by M. Hirsch, which is understood as a mechanism for transmitting traumatic experience to generations that were not direct witnesses of historical events. It is demonstrated in the article that John Boyne's novel functions precisely within the paradigm of postmemory, as it does not document the Holocaust but reconstructs it through the perception of a child, thereby creating a space for ethical reflection for the contemporary reader. Symbolic images and artistic details that form a contrast between two worlds – the world of the observer and the world of the victim are analyzed.

The scientific novelty of the article lies in the application of the theory of the multidirectionality of Holocaust memory in the context of M. Rothberg's concept, according to which memory is formed through a dialogue of different victim experiences. It is proven that the interaction between Bruno and Shmuel shifts the problem of the Holocaust beyond the boundaries of a purely ethnic conflict, elevating it to the level of a universal ethical dilemma. The idea of equality and the elimination of ideological boundaries becomes especially evident through the change of external attributes.

Focus is placed on the dichotomy of "own" and "alien," highlighting the multifaceted nature of these concepts and their role in understanding the inadmissibility of segregating people on the basis of national identity. Particular attention is given to the necessity of a responsible approach to shaping the worldview paradigm of future generations. The significance of the novel for the formation of historical memory and the moral education of subsequent generations is substantiated, and prospects for further scholarly research on the novel are outlined.

Key words: artistic interpretation, traumatic past, naive narrator, postmemory, multidirectionality of memory, the dichotomy of "own" and "alien".

Постановка проблеми. Події Другої світової війни знайшли своє відображення у багатьох творах художньої літератури, осмислюючись як одна з найтрагічніших сторінок історії нашого суспільства. Базуючись на документальних фактах, свідченнях і спогадах людей, які пережили цю епоху, письменники намагаються сконцентруватися не стільки на описі реальних подій, скільки на реакціях людини на них та на внутрішніх переживаннях, обумовлених оточуючим середовищем. Зображення жакіть Другої світової війни в цілому, і Голокосту зокрема, вимагає від авторів особливої естетичної чутливості, яка дозволить уникнути надмірного натуралізму і при цьому зберегти гостроту теми і, таким чином, навіть збільшити вплив на читача. Головний виклик сучасності як для письменників, так і для дослідників, полягає у тому, що ці події починають згладжуватися і навіть з'являється так зване звикання до насильства, що й обумовлює постійну необхідність звертатися до цього питання, актуалізуючи його шляхом активізації вивчення творів цієї тематики, одним з яких є роман ірландського письменника Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений аналіз джерел свідчить про те, що цей твір не перебував у полі зору багатьох дослідників і не має широкого представлення у сучасному науковому дискурсі. На думку О. Похилук та А. Ільченко «“Хлопчик у смугастій піжамі” Джона Бойна – психологічно важка історія про високопоставлену німецьку родину часів Голокосту, яка відображена на сторінках невимушеною розповіддю дев'ятирічного хлопчика» [7, с. 140]. У статті «Ідея засудження нерівності представників різних рас, націй, національностей і народів у творчості Джона Бойна» О. Похилук та А. Ільченко зазначають, що у романі «“Хлопчик у смугастій піжамі” глибоко відображена ідея засудження нерівності представників різних рас, націй та народів» [6, с. 69]. У роботі С. Ковпик стверджується, що письменник через дитячий погляд демонструє абсурдність війни та расової дискримінації, акцентуючись на трагізмі подій, що відбувалися в умовах нацистського режиму. Г. Клименко-Синьоок зауважує: «Для письменника-ірландця тема Голокосту видається атиповою, тим паче в роки Другої світової війни Ірландія зберігала нейтралітет» [4]. Цікавою, на наш погляд, є думка Майкла Грея, який стверджував,

що «Небезпека роману Бойна полягає в його здатності створювати «хибну емпатію» ... учні ідентифікують себе з німецькою дитиною, часто ігноруючи специфічну трагедію єврейських жертв» [переклад наш. – Авт.; 9, с. 112]. Українські дослідники фокусуються на психологізмі дитячої прози про війну. Т. Качак зазначає, що в сучасній літературі для дітей «автор часто вдається до стратегії ініціації героя через зіткнення зі смертю, що дозволяє дитині-читачеві осмислити категорію минулого не як набір фактів, а як живий досвід» [3, с. 82].

Постановка завдання. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення механізмів формування історичної пам'яті, а також ролі дитячої перспективи у репрезентації травматичного досвіду війни. Метою статті є аналіз особливостей сприйняття реалій Другої світової війни крізь призму дитячої рецепції в романі Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі».

Відповідно до мети було поставлено завдання:

- зацентувати увагу на понятті «післяпам'яті», особливостях його формування та функціонування;
- розглянути багатовекторність пам'яті про Голокост, яка формується у діалозі з іншими жертвами;
- висвітлити значущість роману у формуванні моральних принципів наступних поколінь.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга світова війна як одна з найтрагічніших подій ХХ століття неодноразово ставала об'єктом художнього осмислення в літературі. Зображення Голокосту в літературі ХХІ століття вимагає від авторів пошуку особливої естетичної дистанції, яка б дозволяла уникнути прямолінійного натуралізму, водночас зберігаючи етичну гостроту теми. Одним із найбільш ефективних методів є використання постаті «наївного спостерігача». Особливе місце в цьому дискурсі посідають твори, у яких воєнна дійсність репрезентується через призму дитячої свідомості. Такий підхід дозволяє по-новому інтерпретувати історичні реалії, оголюючи абсурдність насильства та ідеологічної жорстокості.

Роман Джона Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі» є показовим прикладом художнього тексту, де трагедія Голокосту подається через сприйняття дитини, що зумовлює особливу емоційну напругу та моральну проблематику. Нестихаючі дискусії щодо цього твору обумовлені передум-

сім тим, що письменник обирає дев'ятирічного німецького хлопчика центральним медіатором подій.

У сучасному гуманітарному полі загалом і в літературознавчому дискурсі зокрема, питання осмислення Голокосту залишається одним із найскладніших. Твори, присвячені фронтовим будням, часто мають динамічний характер, сповнені подій, боротьби і подвигів, тримають читача у напрузі, викликають зацікавленість і, навіть, бажання наслідувати герою. Роботи, присвячені опису Голокосту, приречені на своєрідну безподійність, так би мовити, в'язкість, тягучість сюжету, через своєрідну однотипність дій, що відбувалися у концентраційних таборах. Традиційні методи опису жахів війни часто призводять до звикання читача до певних проявів насильства та особливостей устрою життя, обумовлених реаліями війни. Використання образу «наївного наратора» дозволяє авторам продемонструвати ненормальність ситуації, що склалася, неможливість для людини жити у такому середовищі. Дослідження роману Джона Бойна є важливим для розуміння того, як дитячий погляд стає інструментом етичної рефлексії та засобом передачі «післяпам'яті» поколінням, що не застали війну. Доречно, на нашу думку, використати термін, запропонований М. Гірш у книзі «*The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*» [10], який стає ключовим для аналізу сучасної літератури про Голокост. Вона визначає «післяпам'ять» як зв'язок покоління, що прийшло після, з особистою, колективною та культурною травмою тих, хто був до них. «Післяпам'ять – це потужна і дуже специфічна форма пам'яті саме тому, що її зв'язок з об'єктом чи джерелом опосередковується не згадкою, а творчим уявленням та інвестицією» [переклад наш. – Авт.; 10, с. 5]. У романі Бойна ми бачимо роботу саме цього механізму: автор не документує події, а через уявлення дитини реконструює простір табору.

М. Гірш наголошує на важливості візуальних маркерів у формуванні такої пам'яті. У творі «Хлопчик у смугастій піжамі» таким елементом є вікно, яке показує два світи, що існують у той самий час, здавалося б відокремлено одне від одного, паралельно одне одному. У кімнаті Гретель з вікна Бруно «побачив автомобіль, у якому вони сюди приїхали, а також три або чотири інших, вони належали солдатам, що працювали на батька, деякі з них стояли навкруги, курили сигарети й сміялися з чогось, нервово поглядаючи вгору на дім. Далі була під'їздна дорога й ліс, який Бруно захотілося дослідити»

[1, с. 28]. Контрастує з цим вид з вікна у кімнаті Бруно, крізь яке діти бачать сумну картину, яку не можуть зрозуміти. «По той бік від неї не було трави; ніде вдалині не виднілося й жодної іншої зелені; натомість земля була утрамбована чимось схожим на дрібний пісок, і повсюди, куди досягав її зір, не було нічого, крім низеньких хатин, великих квадратних будівель і кількох далеких струменів диму» [1, с. 32].

Через вид з вікна Бойн показав особливості формування «післяпам'яті» у нащадків, в залежності від участі і сприйнятті подій, що відбувалися, тими, хто був їхніми сучасниками. Люди, що належали до однакових верств населення, діти, які вирости в одній родині, тим не менш, демонстрували різне ставлення до того, що їх оточувало. Незвична територія, обгороджена колючим дротом, викликала зацікавленість Бруно, бажання дізнатися, що це і хто ті люди, що мешкали там, що спонукало хлопця поставити запитання батькові. Жаклива відповідь: «Ці люди... вони взагалі не люди, Бруно» [1, с. 49], демонструє ще один спосіб ставлення до Голокосту, який вважає такий стан речей цілком нормальним. Ця фраза є своєрідною кульмінацією, коротким висловленням сприйняття представників іншої нації, підготовчим же моментом були уривки фраз, що підслухав хлопчик, найбільш жакливою з яких є наступна: «...а якщо ми побудуємо ще один, – сказав останній, – ви тільки уявіть собі, що буде...ви тільки собі уявіть!» [1, с. 41].

Застосування поняття «післяпам'ять» дозволяє точніше зрозуміти глибинний зміст твору, поглянути на нього з іншої точки зору і продемонструвати важливість вдумливого прочитання роману для правильного виховання наступних поколінь. Формування розуміння цінності людського життя, розуміння необхідності полікультурності оточуючого світу, що саме й є важелем для його існування і розвитку. Доречно, на нашу думку, навести визначення поняття «виховання», яке найбільш точно відображає сутність цього процесу й визначає його значущість саме для формування відповідної «післяпам'яті». «Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському і культурному житті суспільства» [2, с. 53].

У цьому контексті, доречним, на наш погляд, буде згадати про дослідження Майкла

Ротберга, у якому він стверджує, що пам'ять про Голокост є багатовекторною і формується в діалозі з іншими історіями жертв [11]. У романі «Хлопчик у смугастій піжамі» це знаходить своє відбиття у взаємодії двох світів: німецького хлопчика, який є мимовільним спостерігачем і єврейського хлопчика, який є жертвою. Ротберг зазначає, що такий перехресний погляд дозволяє вивести пам'ять про Голокост із суто національних чи етнічних рамок у глобальний етичний простір, виводячи це питання до екзистенційного рівня «У чому справді між ними різниця, запитував себе Бруно. І хто вирішував, які люди мають носити смугасті піжами, а які – вдягати однострої?» [1, с. 88].

Відокремлення людей за національною ознакою призводить до обмежень як з одного боку, так і з іншого, заручниками системи у широкому смислі є усі, але не кожен це розуміє. Подібний стан речей письменник розкриває через думки дев'ятирічного хлопчика: «Єдина річ, про яку Бруно намагався не думати безліч разів казали про це й мати, і батько, – що йому не дозволено йти в тому напрямку, не дозволено близько підходити до загорожі табору й будь-які дослідницькі експедиції в Гет-Звідси забороняються» [1, с. 90]. Дитяча безпосередність і певна наївність здатна не зважати на ці заборони, не помічати загорожу і намагатися встановлювати контакт та налагоджувати спілкування з дитиною за загорожею.

Значущою у цьому аспекті є деталь, що діти народилися в один день, своєрідним продовженням якої є роздуми Шмуля і його висловлювання: «Бо хоч на цьому боці загорожі і є десятки Шмулів, але я не думаю, щоб мені коли-небудь зустрічався хтось з тим самим днем народження, що й у мене» [1, с. 96]. Саме цією деталлю автор стирає ідеологічні кордони, підкреслюючи надуманість і штучність такого поділу людей. О. Похилук та А. Ільченко засвідчують, що «Бойн майстерно ілюструє, що поділ на «своїх» і «чужих» базується на політичних маніпуляціях і соціальних стереотипах, які є абсолютно штучними та безглуздими» [6, с. 69]. Ідея рівності людей, їхньої схожості з точки зору загальнолюдських цінностей, не зважаючи на певні відмінності, що обумовлені національно-культурними особливостями, проходить крізь увесь твір ірландського письменника. На нашу думку, відображення цього можуть бути короткі, але вагомі фрази хлопчиків: «Ми як близнюки, – сказав Бруно» [1, с. 96]. «У якому-сь розумінні, – погодився Шміль» [1, с. 96]. Бажання Бруно товаришувати і спілкуватися зі

Шмулем контрастують з його ставленням до лейтенанта Котлера, який, хоча і знаходився, умовно кажучи, на одному боці огорожі з хлопцем, тим не менш щодо нього «Бруно не мав ані найменшого сумніву: огидний суб'єкт» [1, с. 69]. Таким чином, письменник зауважує, що не можна ставитися до людини, базуючись суто на її національній приналежності, адже сутність людини, риси її характеру обумовлені внутрішніми переконаннями, моральністю та рівнем вихованості особистості.

Як ми вже зазначали в одній зі своїх робіт: «Говорячи про категорію “чужого”, також слід звернути увагу на багатоплановість цього поняття. “Чужий” може сприйматися як “інший”, не такий як я, той, хто має власні погляди, систему цінностей, але потенційно готовий зрозуміти і прийняти мій вибір. З “іншим” у нас немає спільного минулого, але цілком можливе спільне майбутнє, може, навіть, існувати обопільна зацікавленість у взаємопізнанні та співпраці» [8, с. 166]. На наш погляд, усвідомлення дихотомії «свій»-«чужий» є невід'ємною складовою співіснування людства у полікультурному середовищі, базисним компонентом якого буде повага до людської гідності та культурних особливостей інших народів, з одного боку. Здатність до розуміння неоднорідності власного суспільства, неможливості звеличення однієї нації над іншими, проголошення власної винятковості, з другого – забезпечують неможливість повторення явища, подібного Голокосту.

Усю канву твору пронизує думка, що різниця між людьми обумовлена зовнішніми деталями, наприклад, одягом, взуттям, зачіскою, службовим та суспільним становищем тощо. Якщо створити для людей абсолютно ідентичні умови, представники різних націй виявляться дуже схожими один на одного. Найяскравіше, з нашої точки зору, це висвітлено через враження Шмуля, коли він побачив перевдягнутого Бруно: «Шміль закліпав очима й похитав головою. Він побачив дещо надзвичайне: якби Бруно був ще такий худий, як хлопці з протилежного боку загорожі, і такий блідий, відрізнити їх між собою було б важко. Складалося враження (подумав Шміль), що вони зовсім однакові» [1, с. 176].

Висновки. Зібраний нами в статті матеріал дозволяє зробити висновок, що подальше існування і розвиток людського суспільства мусить ґрунтуватися на пам'яті про минулі події. Замовчування цих подій, їхнє нівелювання може призвести до спотворення історії людства і закласти хибний фундамент для виховання нащадків. У цьому сенсі роман Джона Бойна

«Хлопчик у смугастій піжамі» являє собою цінне джерело для формування відповідного світогляду, що базується на безперечній цінності людського

життя. Твір є перспективним для подальших наукових розвідок через проблематику та особливості наративної будови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойн Дж. Хлопчик у смугастій піжамі : роман / пер. з англ. В. Шовкуна. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 192 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 373, [1] с.
3. Качак Т. Б. Сучасна література для дітей та юнацтва: теорія, методика, практика : навч. посібник. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2014. 172 с.
4. Клименко-Синьок Г. Джон Бойн «Хлопчик у смугастій піжамі». URL: <https://chytay-ua.com/view.php?id=1184> (дата звернення: 25.12.2025).
5. Ковпик С. Дитяча свідомість в умовах Голокосту (на матеріалі роману Дж. Бойна «Хлопчик у смугастій піжамі»). *Літературний образ дитинства в часи кризи XX–XXI ст. : монографія* / за ред. К. Якубовської-Кравчик. Варшава, 2021. С. 95–104.
6. Похилук О. В., Ільченко І. В. Ідея засудження нерівності представників різних рас, націй, національностей і народів у творчості Джона Бойна. *Молодий вчений*. 2024. № 6 (130). С. 68–72. DOI: doi.org.
7. Похилук О. М., Ільченко А. А. Ідея засудження нерівності представників різних рас, націй, національностей і народів у творчості Джона Бойна. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : тези доповідей XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 11–12 трав. 2017 р.)*. Хмельницький : ХНУ, 2017. С. 140–142.
8. Ступницька Н. М., Ленська О. О. Дихотомія «свій» – «чужий» як ментальний образ в аспекті імагологічного аналізу. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 32, т. 2. С. 163–167.
9. Gray M. The Boy in the Striped Pyjamas: A Blessing or Curse for Holocaust Education? *Holocaust Studies*. 2014. Vol. 20, no. 3. P. 109–136. DOI: 10.1080/17504902.2014.11087311.
10. Hirsch M. The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust. New York : Columbia University Press, 2012. 320 p.
11. Rothberg M. Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization. Stanford : Stanford University Press, 2009. 392 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025